

PERCEPȚIA NEGATIVĂ ASUPRA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PROFESIONAL ȘI TEHNIC ÎN ROMÂNIA

Cercetare de birou realizată de echipa românească a proiectului Erasmus+ “*InEcVET: Innovation Ecosystems for VET*” cu nr. ref. 562126-EPP-1-2015-1-IE-EPPKA3-PI-FORWARD, sub coordonarea Conf. univ. dr. Georgeta Chirleşan

CONTEXTUL ECONOMIC, SOCIAL ȘI AL PIETEI MUNCII

Contextul economic general

După 1990, piața muncii din România a avut o evoluție sinuoasă, fiind puternic influențată pe de o parte de schimbările structurale din economia românească, pe de altă parte de discontinuitatea reformelor politice, mai cu seamă până în 2000 (Boboc, 2011: 42). Astfel, după 1990 economia planificată la nivel central, este înlocuită cu o economie de piață, deficitar reglementată, care a presupus menținerea unui sector de stat puțin performant, a cărui restructurare a fost frânată de impactul social major al acesteia. Primii zece ani de după 1990 oferă tabloul unei țări cu o structură economică precară, marcată profund de dezindustrializare, inflație galopantă, de un sector agricol important, dar puternic afectat de fragmentarea proprietății, distrugerea sistemelor de irigații ș.a. Creșterea economică relativ stabilă înregistrată după 2000, a fost abrupt întreruptă de criza economică mondială, PIB-ul României trecând, conform Eurostat, de la o creștere de 7,3% în 2008, la minus 7,1% în 2009. Deși după 2012 creșterea economică este reluată (1% în 2012, 3,9% în 2013), România continuă să dețină una dintre cele mai sărace economii din Europa, cu un PIB real per capita de aproximativ cinci ori mai mic decât media Uniunii Europene (Valmy, 2014: 65).

Contextul social

Evoluțiile din economie sunt dublate de fenomene sociale negative precum șomajul, declinul demografic, rezultat din scăderea drastică a natalității, emigrația masivă și îmbătrânirea populației. Astfel, populația aptă de muncă a crescut continuu până în 2005, după care a intrat într-un regres continuu. Scăderea de ordin cantitativ este dublată de cea calitativă, emigrația fiind în mod semnificativ alimentată de persoane tinere și cu o pregătire profesională superioară (informaticieni, medici etc.). Astfel, potrivit Institutului Național de Statistică emigrația definitivă (cu schimbare de domiciliu) între 1990 și 2008 reprezintă 404.396 de români, cifră mult subevaluată având în vedere caracterul neoficial al fenomenului. În ultimii ani însă, o pondere tot mai mare o are emigrația temporară, potrivit Raportului Național al Dezvoltării Umane 2007, aproximativ 2 milioane de români (10% din populația țării) fiind angajați în străinătate.

Evoluții în piața muncii

Criza economică s-a reflectat puternic în nivelul de ocupare a forței de muncă, rata ocupării ajungând la 58,6% în 2009, cu o scădere de 1,3% (o scădere cu 125.000 de locuri de muncă) între 2008 și 2009 (Eurostat). În paralel, pentru prima dată în peste zece ani, șomajul a crescut între 2008 și 2009 de la 5,8% la 6,9%, ceea ce a atras dublarea cheltuielilor publice pentru șomeri. Este vorba, în principal, de un deficit de ocupare cauzat de asimetria de pe piața muncii, în care șomajul coexistă cu locuri de muncă vacante (Tudose, Țoțan, Cristache, 2013: 107). Paradoxal, cheltuielile pentru stimularea angajării categoriilor defavorizate de șomeri a scăzut între 2008 și 2009 (Boboc, 2011: 45). Potrivit statisticilor, rata șomajului în rândul persoanelor cu un nivel de educație ridicat a crescut cu 1,3% în 2009 față de 2008, în timp ce rata șomajului în rândul celor cu un nivel scăzut de educație a crescut cu doar 0,5% în 2009 comparativ cu 2008 (Eurostat). În 2015, rata de ocupare a populației de vârstă activă a crescut până la 66%, dar a rămas sub media UE de 70.1%. În România, rata de ocupare cuprinde atât salariații (71%), cât și alte categorii (39%) (patroni, lucrători pe cont propriu, lucrători familiali neremunerați și membri ai unei societăți agricole/cooperative neagricole). Procentul lucrătorilor pe cont propriu și al celor familiali neremunerați este de 27.9%, ceea ce crește rata de ocupare a populației (INS, 2016). O consecință a șomajului a fost și deplasarea unei părți a forței de muncă în așa numita „economie neagră”, OECD evaluând ponderea ocupării informale în România la 20-50% din populația ocupată (Parlevliet și Xenogiani, 2008).

Dinamica pieței muncii

Piața muncii este într-o permanentă și tot mai accentuată dinamică, sub influența schimbărilor din știință și tehnologie. Prognoza este că până în 2020, circa 16 milioane de noi locuri de muncă vor necesita calificări superioare, în timp ce cererea de personal necalificat va scădea cu aproximativ 12 milioane (Chiș, 2012: 71). Pregătirea forței de muncă va trebui să satisfacă, într-o măsură din ce în ce mai mare, o piață în căutare de muncitori înalt calificați, deținători de noi competențe. Modificările de acest fel de pe piața muncii se impun însă cu dificultate, atâta vreme cât la nivelul anului 2014 în cadrul Bursei locurilor de muncă organizată de Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă în 23 de județe², pentru a lua un singur exemplu, numărul locurilor de muncă pentru persoanele cu studii superioare a fost de doar 584 (6.85%), dintr-un total de 8.526, restul fiind pentru studii medii, profesionale și lucrători necalificați. Relevantă este și structura meseriilor aferente locurilor de muncă oferite persoanelor fără studii superioare: confecționer articole textile – 580 locuri de muncă, vânzător – 274 locuri de muncă, șofer – 228 locuri de muncă, sudor – 190 locuri de muncă, agent asigurare - 178 locuri de muncă etc.

Tinerii și piața muncii.

Semnificativ din perspectiva acestei analize este șomajul în rândul tinerilor. Acesta a atins 21.7% în 2015, situându-se astfel cu mult peste nivelul șomajului total, dar în scădere semnificativă față de 2014 (24% conform Eurostat). Numărul de tineri care nu sunt încadrați profesional și nu urmează niciun program educațional sau de formare este de asemenea ridicat reprezentând 17 % din populația tânără în vârstă de 15-24 de ani. Peste 60% din aceștia sunt inactivi din punct de vedere economic, reprezentând a treia cea mai mare proporție din UE

(Comisia Europeană, 2015: 63). În 2015, rata de ocupare a tinerilor (15-24 ani) în România fost de 24,5%, sub media UE de 33.2% (Eurostat, 2016, yth_empl_020).

Piața muncii rămâne în continuare dezechilibrată, rigidă și marcată de predictibilitatea scăzută a cererii de forță de muncă. Rata de ocupare rămâne scăzută, mai ales în rândul tinerilor, dar șomajul de muncă informale, emigrație definitivă sau temporară. Piața muncii nu este unitară la nivelul țării, între diferitele regiuni existând variații semnificative.

PRINCIPALELE PROVOCĂRI ALE SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT PROFESIONAL ȘI TEHNIC DIN ROMÂNIA

Învățământul profesional și tehnic se confruntă cu o serie de probleme care fac ca sistemul să nu aibă rezultatele scontate, respectiv să nu producă absolvenți pregătiți corespunzător pentru cerințele pieței muncii. Stabilirea unor viitoare soluții realiste și durabile presupune identificarea și analiza tuturor problemelor, dar și aspectelor pozitive ale sistemului de învățământ tehnic și profesional. Cercetarea empirică derulată a permis identificarea principalelor probleme ale ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PROFESIONAL ȘI TEHNIC.

Modalitățile de combinare a celor două tipuri majore de învățare – în școală și la locul de muncă – reprezintă esența ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PROFESIONAL ȘI TEHNIC și punctul de plecare al reformei în acest domeniu. Existența unor absolvenți care să se poată integra socio-profesional rapid după finalizarea studiilor presupune acumularea atât a cunoștințelor teoretice, cât și a celor practice și nu în ultimul rând a competențelor transversale. Având în vedere aceste aspecte, în cadrul acestui raport, am optat pentru descrierea sistemului învățământului profesional și tehnic din România în raport cu un set de cinci criterii: mecanisme de asigurare a calității, mecanismele de finanțare, adecvarea competențelor la cerințele pieței muncii, parteneriatele cu actorii sociali, percepție socială/ imagine publică a ÎNVĂȚĂMÂNT PROFESIONAL ȘI TEHNIC.

Calitate în învățământul profesional și tehnic

Mecanismele de asigurarea a calității în ÎNVĂȚĂMÂNTUL PROFESIONAL ȘI TEHNIC vizează toate acele aspecte care permit existența unor absolvenți pregătiți conform cerințelor pieței muncii – existența unor mecanisme de anticipare a competențelor solicitate de piața muncii în stabilirea profilurilor, asigurarea serviciilor de orientare și consiliere pentru elevi, infrastructura școlară, conținutul programelor de studii, materialele didactice, personalul didactic, pregătirea practică a elevilor.

1. **Mecanisme de anticipare a competențelor solicitate de piața muncii și definirea profilurilor** presupun existența unor instrumente de analiză și prognoză care să permită stabilirea potențialului de dezvoltare al anumitor activități economice pe termen mediu și lung astfel încât oferta ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PROFESIONAL ȘI TEHNIC să răspundă acestor nevoi potențiale ale mediului de afaceri. În acest moment principalele probleme identificate au fost:

- Lipsa analizelor și prognozelor privind gradul de dezvoltare pe domenii economice și evoluția pieței muncii.

- Lipsa mecanismelor valide de anticipare a cerințelor pieței muncii - există cel mult discuții în cadrul Comitetul Local de Dezvoltare a Parteneriatului Social (CLDPS) cu agenții economici.
- Mecanisme instituționale greoaie și proceduri dificile de obținere a calificărilor - factori descurajanți pentru școli în demersurile de ajustarea a ofertei educaționale.
- Rezistența la schimbare a sistemului de învățământ profesional (ex. adaptarea calificărilor la cerințele pieței muncii).

De cele mai multe ori, **criteriile care stau la baza stabilirii specializărilor**, sunt:

- a. estimările/aprecierile asupra preferințelor elevilor (ce clase ar fi cele mai căutate);
- b. specializările profesorilor;
- c. acreditările instituției de învățământ pentru o specializare sau alta.

2. **Servicii de consiliere și orientare profesională pentru elevi și părinți** – acestea sunt extrem de importante pentru stabilirea parcursului profesional al elevilor. Consilierea și orientarea profesională trebuie să îi vizeze deopotrivă pe elevi, dar și pe părinții lor, și să fie realizată de către personal specializat care să aplice diverse baterii de teste, sau alte modalități de identificare a potențialului de dezvoltare al elevilor precum discuțiile cu elevii și părinții lor, observarea sistematică a comportamentului elevului pe o perioadă mai mare de timp etc.

Principalele probleme identificate vizează:

- Acoperirea insuficientă cu consilieri școlari în învățământul gimnazial: conform legislației revine 1 consilier / 800 de elevi. În plus, dintre cele 18 ore de activități de asistență psihopedagogică, 4 trebuie să fie de predare, fapt ce reduce și mai mult timpul alocat activităților de consiliere și orientare.
- Nivelul redus al salarizării face ca multe dintre pozițiile de consilieri școlari să nu fie ocupate de personal calificat, problema fiind mult mai gravă în mediul rural.
- Deturnarea frecventă a scopului acestei activități: consilierii gestionează de cele mai multe ori probleme emoționale și comportamentale ale elevilor.
- De cele mai multe activitățile de orientare și consiliere revin diriginților, care le desfășoară ocazional (ex. Școala Altfel).
- Absența consilierii părinților/educației părinților privind competențele copilului lor și oportunitățile de valorificare a acestora după finalizarea gimnaziului. Părinții au o percepție negativă asupra învățământului profesional și tehnic și din cauza necunoașterii oportunităților oferite de acest domeniu copiilor lor.
- Selecția elevilor nu ține cont de potențialul lor de dezvoltare, ci de nivelul lor de cunoștințe la un moment dat. Sistemul de repartizare computerizată al elevilor după finalizarea celor VIII clase care nu asigură congruența între deprinderile și abilitățile elevului și specificațiile domeniului în care urmează să se specializeze. Repartizarea în ÎNVĂȚĂMÂNTUL PROFESIONAL ȘI TEHNIC se face doar pe baza rezultatelor școlare (media anilor de studiu și a rezultatelor examenului de evaluare națională) și nu cuprinde niciun test de aptitudini. Accesul în învățământul profesional și tehnic

este mai curând rezultatul unui proces de selecție negativă, elevii ajunși în școli profesionale și licee tehnologice fiind, de regulă, cei care obțin cele mai slabe rezultate școlare.

- „*Consilierea și orientarea profesională ar trebui să se facă din clasa a VI-a. În paralel cu consilierea elevilor ar trebui realizată consilierea părinților, astfel încât aceștia să înțeleagă ce oportunități are copilul și ce capacitate are, de ce e bine să învețe o meserie sau de ce e bine să urmeze o facultate teoretică. Educația părinților este esența acestei consilieri*” (reprezentant firmă de recrutare)
- „*Toți părinții vor să își vadă copiii la costum și la birou, fără a vedea că nu au competențe, nu au capacitatea de a ajunge acolo. Eu înțeleg că vor binele copilului, dar trebuie să înțeleagă și dânsii că e mai bine să ai o meserie, că nu toți trebuie să termine o facultate. Sunt absolvenți în producție care au facultate și lucrează ca muncitori calificați*” (reprezentant instituție de învățământ)

3. **Infrastructura școlară** este esențială pentru derularea unui proces educațional de calitate. Chiar dacă avem în mare parte învățare la locul de muncă, acest fapt nu elimină pregătirea școlară a elevilor. Acumularea cunoștințelor de bază de către elevi se realizează cu precădere în școală, iar pentru aceasta este necesar să existe o minimă bază materială care să permită efectuarea de aplicații practice. analiza învățământului profesional și tehnic a semnalat următoarele **probleme legate de infrastructura școlară**:

- Calitatea infrastructurii este puternic dependentă de parteneriatele cu agenții economici: dotarea cea mai bună este acolo unde există parteneriate solide cu agenți economici cu capacitate financiară și dorința de a investi. Acest fapt face ca în zonele unde unitățile de învățământ au contracte cu agenți economici care nu au capacitate financiară foarte mare (sunt preponderent IMM-uri), dotarea școlilor să fie cu mult sub nevoile de formare ale elevilor.
- Cele mai multe investiții de modernizare a infrastructurii școlare au fost realizate de administrațiile publice locale prin accesarea de finanțări prin programele europene (POSDRU, POR, PNDR), dar în unele cazuri au existat probleme în implementarea diverselor proiecte, fapt ce a dus la nefinalizarea lucrărilor de modernizare sau dotare.
- Din păcate, în cele mai multe cazuri, instituțiile de învățământ nu au capacitate de accesare a finanțărilor europene, ele depinzând de autoritățile publice locale (inclusiv de cele județene, respectiv de Consiliul Județean). Acest fapt nu le permite să acceseze fondurile europene pentru programele de formare profesională sau pentru creșterea calității actului educațional. Pentru lucrările de modernizare, administrațiile locale sunt cele care trebuie să elaboreze și să implementeze proiectele.
- Investițiile în modernizarea/dotarea unităților de ÎNVĂȚĂMÂNT PROFESIONAL ȘI TEHNIC sunt, după procesul de descentralizare administrativă, în sarcina autorităților publice locale care, în foarte multe cazuri, nu au fondurile necesare. Procesul de descentralizare a presupus acordarea de responsabilități mai mari autorităților locale, fără ca să fie alocate însă și resursele financiare necesare pentru realizarea acestora.

4. **Conținutul curriculumului** – acesta cuprinde toate elementele de conținut ale procesului de predare-învățare, reformarea lui fiind esențială pentru eficientizarea sistemului de învățământ profesional și tehnic.

În acest moment:

- Conținutul curriculumului este neadaptat la cerințele pieței muncii (inclusiv la specificul local) și elaborat fără o implicare a mediului de afaceri. Deși există un Curriculum în dezvoltare locală care are o pondere în procesul de învățare, acesta nu este stabilit întotdeauna pe baza unui dialog structurat cu agenții economici.
 - Curricula depinde de redefinirea standardelor profesionale, care este un proces greoi și de durată. Pentru o parte din standardele de pregătire profesională aferente unora dintre calificările Cadrului național al calificărilor, această reactualizare a fost realizată fiind aprobate prin OMENCS nr. 4121/13.06.2016. Astfel, începând cu anul școlar 2016-2017, intră în vigoare Standardele de pregătire profesională pentru calificări profesionale de nivel 3 și 4 al Cadrului național al calificărilor, pentru care se asigură pregătirea prin învățământul profesional și tehnic. De asemenea este introdus un nou Curriculum pentru anumite materii - planurile de învățământ și programele școlare pentru cultura de specialitate și pregătirea practică săptămânală din aria curriculară Tehnologii, precum și pentru stagiile de pregătire practică - curriculum în dezvoltare locală CDL, pentru clasele a IX-a, învățământ liceal filiera tehnologică și învățământ profesional.
 - Există o discrepanță atât sub aspect cantitativ, cât și calitativ între elevii de la liceele tehnologice, care fac mai puține ore de practică (1000 ore) și cei de la școala profesională, care în 3 ani fac un număr dublu de ore de practică. În același timp, deși elevii școlilor profesionale sunt mult mai bine pregătiți din punct de vedere practic, nivelul lor de calificare este ISCED 3, respectiv muncitor, iar al celor de la liceele tehnologice este ISCED 4 – tehnicieni. Această discrepanță creează nemulțumire în rândul elevilor, dar și al agenților economici care consideră că absolvenții școlilor profesionale sunt mult mai bine pregătiți pentru cerințele pieței muncii.
5. **Materiale didactice** - sunt instrumente importante de transmitere a cunoștințelor către elevi, calitatea lor fiind relevantă pentru formarea competențelor acestora. Actualizarea materialelor didactice se realizează în strânsă legătură cu modificările curriculumului, fiind dependentă de acesta. Având în vedere problemele semnalate în ceea ce privește curriculumul, cercetarea a reliefat următoarele aspecte în legătură cu materialele didactice:
- Materialelor didactice nu sunt actualizate conform cerințelor pieței muncii, conținutul lor fiind de multe ori cu mult în urma schimbărilor tehnologice. Având în vedere lipsa de actualitate a conținutului manualelor și materialelor didactice de la disciplinele de specialitate din învățământul profesional și tehnic, există riscul ca și cunoștințele elevilor să nu corespundă cerințelor angajatorilor. În lipsa acestor

materiale didactice actualizate, cadrele didactice trebuie să găsească noi modalități de transmitere a informațiilor. În cele mai multe cazuri însă programele școlare sunt realizate în conformitate cu manualele existente și astfel discutăm de discrepanțe între competențele deținute și cele solicitate de piața muncii.

- Lipsa caietelor de practică standard pentru elevi astfel încât să existe o evaluare unitară a acestora.
- Lipsa unor aplicații informatice moderne pentru materiile de specialitate.

6. **Cadre didactice** – formarea competențelor elevilor depinde în cea mai mare măsură de cadrele didactice: nivelul lor de pregătire profesională, metodele de învățare utilizate etc. Cercetarea de teren a reliefat ca principale probleme în ce privește personalul didactic:

- Insuficiența cadrelor didactice pentru materiile de specialitate și lipsa competențelor practice ale acestora. Motivația financiară redusă este una dintre principalele cauze ale lipsei cadrelor didactice calificate.
- Neadaptarea profesorilor la noile tehnologii și la cerințele posturilor: pregătirea profesională a cadrelor didactice este mai bună acolo unde au existat programe de formare la angajatori sau schimburi de experiență în alte țări.
- Lipsa mecanismelor de recalificare a cadrelor didactice în contextul desființării unor calificări și introducerii altora noi. Din acest motiv stabilirea specializărilor oferite de instituția de învățământ se face adesea în funcție de asigurarea normelor didactice
- Capacitate instituțională redusă a școlilor: managementul nu este asigurat întotdeauna de personal de specialitate
- „Învățământul profesional și tehnic este extrem de fragmentat din punct de vedere al viziunii, nefuncțional din punct de vedere al pieței muncii, nebazat pe nevoia pieței muncii și bazat pe disponibilitatea cadrelor didactice” (factor de decizie)

7. **Pregătirea practică a elevilor.** Una dintre principalele probleme cu care se confruntă învățământul profesional și tehnic în momentul de față este ineficiența pregătirii practice, explicabilă prin cel puțin trei categorii de factori: raportul inadecvat dintre teorie și practică (mai cu seamă în cazul învățământului liceal tehnic), lipsa sau slaba calitate a dotării din atelierele-școală, pregătirea modestă de specialitate a personalului de specialitate din școli și absența unor raporturi contractuale clare între școală și potențialii angajatori. Se întâlnesc ambele tipuri de învățare a cunoștințelor practice:

- Învățarea în școală: fie din rațiuni legate de securitatea muncii, fie din lipsa parteneriatelor de practică cu agenți economici pentru anumite specializări sau parteneriate foarte recente.
- Învățarea la locul de muncă: presupune costuri suplimentare pentru angajatori (tutori de practică, material didactic). Tutori de practică există doar în companiile mari. În cazul IMM-urilor, supravegherea elevilor se face fie de către personal propriu agentului economic, fie de către profesorul de practică.

- Incapacitatea profesorilor de practică de a coordona o clasă de elevi în condițiile efectuării practicii la mai mulți agenți economici

MECANISMELE DE FINANȚARE A SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT PROFESIONAL ȘI TEHNIC

Funcționarea sistemului de învățământ profesional și tehnic depinde într-o mare măsură de nivelul de finanțare. În acest moment finanțarea se face din două surse: de la nivel central se asigură finanțarea pentru plata resurselor umane (personal didactic, nedidactic și auxiliar), a manualelor școlare, a utilităților (25%), facilităților de transport CFR și a burselor elevilor din învățământul profesional, iar de la nivel local se finanțează investițiile în infrastructură, transportul local al elevilor și cadrelor didactice, utilitățile. În acest moment asistăm la o subfinanțare a întregului sistem educațional și implicit a celui profesional și tehnic. Modalitatea de finanțare a învățământului profesional și tehnic prezintă următoarele aspecte problematice:

Finanțarea/elev este apreciată ca fiind deficitară în multe cazuri deoarece este insuficientă și favorizează lipsa performanței. Multe cadre didactice aleg să acorde note de trecere elevilor tocmai pentru a-i păstra în sistem cât mai mult timp, pentru a își păstra finanțarea primită pentru fiecare dintre aceștia. Situația este cu atât mai dificilă pentru clasele a XI-a și a XII-a când învățământul nu mai este obligatoriu și mulți elevi ar părăsi sistemul de învățământ dacă rezultatele lor școlare nu le-ar permite să promoveze clasa.

- Finanțarea actuală nu ține cont de nevoile reale, ci este calculată pe baza unor costuri istorice. La stabilirea finanțării per elev nu a fost realizată o analiză reală a nevoilor care să asigure o dimensionare corespunzătoare a bugetului, ci au fost luate costurile anterioare ale instituțiilor de învățământ.
- Finanțarea de la nivelul administrației publice locale este fragmentată și neunitară la nivel național, aceasta depinzând de nivelul de dezvoltare economică al comunității. Descentralizarea administrativă a presupus oferirea de responsabilități noi administrației publice locale, fără însă a se asigura și finanțarea tuturor acestora.
- Finanțarea suplimentară este asigurată din alte surse – angajatori (dotarea școlilor, sponsorizări); proiecte cu finanțare Europeană (ex. ERASMUS pentru activități educație nonformală, mobilități). Aceasta depinde foarte mult de capacitatea școlilor de a elabora proiecte, de disponibilitatea autorităților locale de a cofinanța proiectele, de parteneriatele existente cu agenții economici.
- Lipsa finanțării pentru copiii din comunități și medii defavorizate. Deși există bursele acordate elevilor (bursa profesională sau bursa oferită prin programul „Bani de liceu”), cuantumul acestora este redus comparativ cu nevoile copiilor. În cazul programului „Bani de liceu”, condițiile de acordare sunt restrictive, acestea presupunând ca venitul pe membru de familie să nu fie mai mare de 150 lei/lună ceea ce este conduce la eliminarea unui număr important de elevi care vin din familii sărace. Ele ar trebuiacompaniate de alte măsuri de sprijin financiar (decontare transport, bani pentru

rechizite etc.) pentru elevii proveniți din comunități sau medii defavorizate care să îi atragă pe aceștia să își continue studiile.

„Responsabilitatea este la toată lumea și la nimeni. Școala trebuie să răspundă cerințelor politicilor publice, să aibă o relație bună cu administrația publică locală și să răspundă solicitărilor Inspectoratului Școlar Județean, care nu respectă mereu politica Ministerului” (factor de decizie)

Adecvarea competențelor la cerințele pieței muncii

Acesta constituie cel mai important rezultat al procesului educațional derulat în cadrul unităților școlare din sistemul de învățământ profesional și tehnic. Ca să existe o adecvare cât mai bună la cerințele pieței muncii este necesar să fie îndepliniți mai mulți pași: existența mecanismelor de anticipare a cerințelor pieței muncii, existența mecanismelor de monitorizarea a inserției absolvenților pe piața muncii, adaptarea standardelor de pregătire profesională și a calificărilor, revizuirea permanentă a curriculumului și a materialelor didactice. Există o serie de aspecte problematice dintre care menționăm:

- Nivel redus de dezvoltare atât a competențelor specifice (uneori competențe de bază lipsesc: ex. citirea unei planșe de desen tehnic, utilizarea instrumentelor de măsură), cât și a celor transversale ale elevilor/absolvenților de învățământ profesional și tehnic.
- În unele cazuri, deoarece la nivelul școlii nu se formează competențele transversale, angajatorii se implică inclusiv în acest aspect. Astfel, fie în cadrul practicii de specialitate, fie în diverse activități extra curriculare (școli de vară, tabere tematice, școli de weekend, vizite de studiu etc) sunt încurajate lucrul în echipă, comunicarea, creativitatea.
- Inexistența mecanismelor de monitorizarea a inserției absolvenților pe piața muncii care să furnizeze informații atât despre domeniile în care absolvenții de învățământ profesional și tehnic se angajează, dar și despre competențele specifice sau transversale pe care absolvenții consideră că le-au dobândit în școală sau în perioada practicii de specialitate, astfel încât să poată fi îmbunătățite programele de studiu. aceste studii sunt extrem de utile în procesul de reformă a învățământului profesional și tehnic.
- Mulți angajatori preferă să formeze angajații la locul de muncă (ex. programe de ucenicie) decât să investească în învățământul profesional și tehnic, deoarece nu le sunt clare procedurile prin care pot solicita anumite calificări etc.
- Integrarea pe piața muncii este mai facilă acolo unde rolul angajatorilor (în general companii mari) în definirea parteneriatului este mai puternic și în domenii unde resursa umană este rară (construcții) sau unde cererea și fluctuația de personal sunt mari (turism și alimentație publică).
- „25% dintre absolvenți merg la facultate, 25% lucrează în domeniu, 25% excelează în domeniu, dar restul...fie nu profesează în domeniu, fie abandonează. De aceea, concret, 75% dintre absolvenți sunt angajați imediat după absolvire în companiile în care au efectuat practica” (reprezentant instituție de învățământ).

Parteneriatul cu actorii sociali

Învățământul profesional și tehnic nu poate funcționa într-un mod eficient în lipsa unui parteneriat solid cu partenerii sociali, mai ales cu cei din mediul economic. filozofia de funcționare a învățământului profesional și tehnic presupune existența unui parteneriat solid cu mediul de afaceri astfel încât să se poată realiza învățarea la locul de muncă. În cazul școlilor acest parteneriat se traduce prin existența unor contracte de practică în care toți cei trei actori (elev, instituția de învățământ și agentul economic) ar trebui să aibă un rol bine definit. Principalele provocări pe care le regăsim în ce privește contractul de practică vizează:

- Lipsa unui contract cadru unitar care să reglementeze această relație și rolurile actorilor. În practică se întâlnesc fie contracte între agentul economic și elev/părinte sau tutore ale acestuia, fie contracte între agentul economic și școală. Nu am regăsit contracte în care să fie implicați toți cei trei actori.
- În metodologia de implementare a învățământului profesional de tip dual există un contract cadru între unitățile de învățământ și agenții economici în care sunt specificate clar atribuțiile. Există însă obligația agentului economic să acorde suport financiar elevilor care să conțină cel puțin: bursă, cheltuieli cu examinările de medicină a muncii și analize medicale obligatorii, asigurare de risc, echipamente de lucru și de protecție, conform cerințelor și riscurilor la locul de muncă.
- Lipsa unor facilități fiscale acordate agenților economici care se implică în susținerea învățământului profesional și tehnic.

„E necesar ca legislația să ofere avantaje financiare reale firmelor pentru ca acestea să fie motivate în a colabora cu unitățile școlare. Firmele mari au o rețineră în a investi în elevi care la finele perioadei școlare pot decide să se angajeze în altă parte, sau pot pleca în străinătate. De aceea, ca o formă de compensație pentru acest risc, firmele au nevoie de facilități fiscale reale. Nu ne putem întoarce la sistemul repartițiilor din perioada comunistă, facilitățile în schimb pot contribui la reducerea expunerii firmelor și la motivarea lor în a fi interesate de colaborarea cu unitățile școlare ce furnizează învățământ profesional” (Inspector ISJ).

Parteneriatul social în cazul învățământului profesional și tehnic este realizat în mod formal prin două structuri consultative - comitetele locale de dezvoltare a parteneriatului social (CLDPS) la nivel județean/municipiul București și consorțiile regionale (CR) la nivel regional. CLDPS-ul are ca obiective principale: dezvoltarea parteneriatului social pentru învățământul profesional și tehnic, identificarea cererii pieței muncii pentru învățământul profesional și tehnic și corelarea ofertei educaționale cu aceasta, optimizarea politicilor și strategiilor județene referitoare la resursele financiare, umane și material necesare în învățământul profesional și tehnic. Atribuțiile acestei structuri conform OM 4456/2015 sunt extreme de diverse și dacă s-ar realiza în mod corespunzător ar avea ca efect o eficientizare a sistemului de învățământ profesional și tehnic. Din păcate funcționarea CLDPS-urilor prezintă mari probleme legate în special de reprezentativitatea actorilor, de managementul procesului consultativ etc.

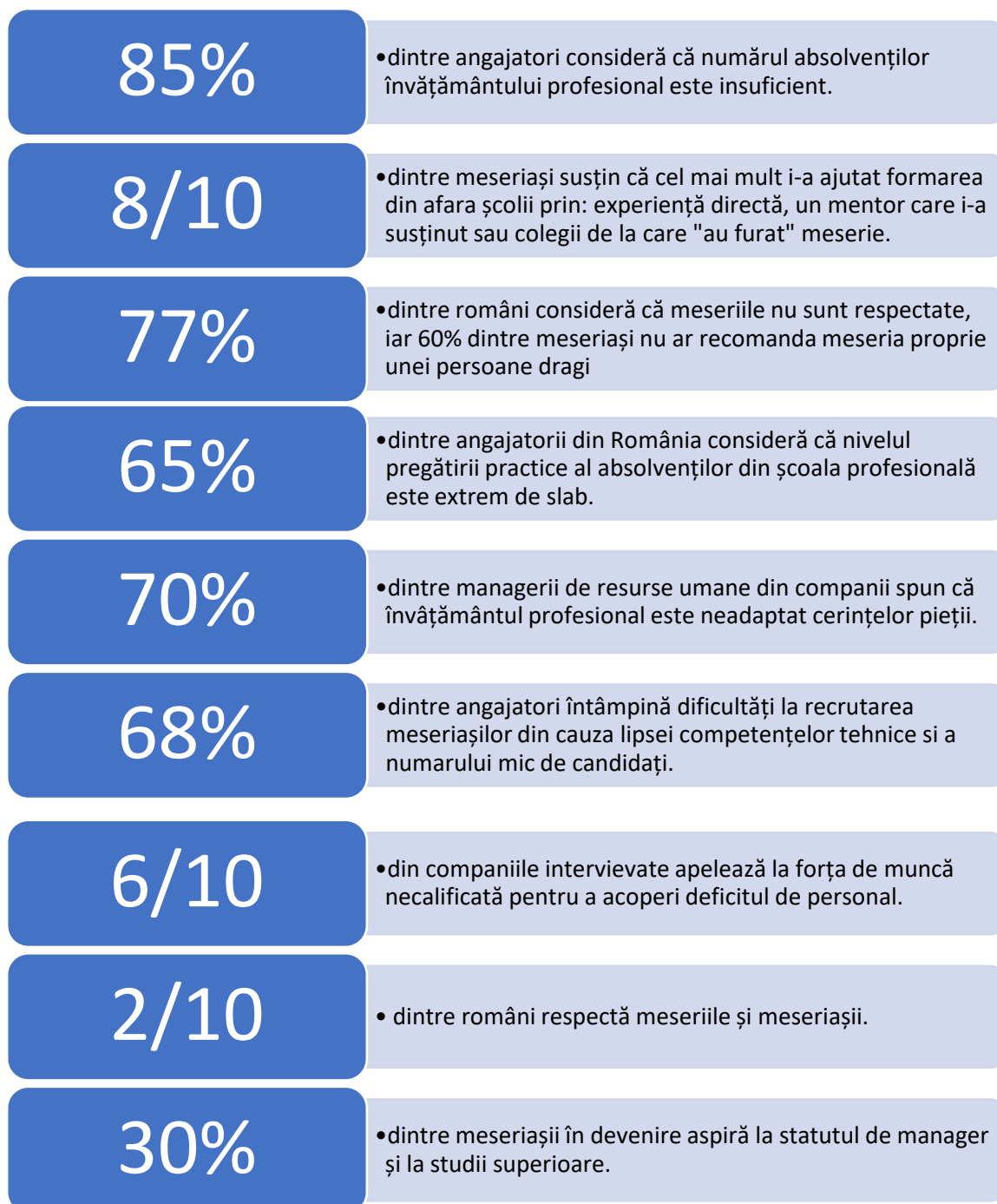
Percepția socială/imaginea publică

Eficacitatea învățământ profesional și tehnic (sau a unor măsuri alternative) este puternic afectată de percepția socială negativă referitoare la sistemul de învățământ profesional și tehnic. Învățământul profesional și tehnic este perceput ca o cultură a eșecului, neavând, în marea majoritate a cazurilor, o legătură nici cu vocația și nici cu performanța școlară. Este un sistem definit prin eșecul școlar, abandonul școlar fiind la cel mai înalt nivel, iar rata de promovare a examenului de bacalaureat situându-se la cele mai joase cote din sistemul educațional românesc .

Studiul realizat de Exact Cercetare și Consultanță în 2015, asupra percepției generale a populației adulte asupra meseriașilor din România, în cadrul campaniei de responsabilitate socială OMV-Petrom – „România meseriașă” (<http://www.taraluiandrei.ro/campania-romania-meseriasa>), plasează calitatea slabă a învățământului oferit printre principalele motive pentru care doar 12% dintre respondenți ar recomanda unei persoane dragi să urmeze o școală profesională, alături de dorința unui statut profesional superior, condițiile grele de lucru și remunerația insuficientă. Totodată, mai puțin de o treime dintre persoanele intervievate au apreciat pregătirea teoretică și cea practică din cadrul școlilor profesionale ca fiind bună sau foarte bună și mai puțin de jumătate au evaluat sistemul de învățământ profesional neadaptat la cerințele pieței muncii. Angajatorii intervievați în cadrul aceleiași cercetări au apreciat că absolvenții școlilor profesionale din România au un nivel scăzut al cunoștințelor teoretice și practice.

Focus grupurile cu părinți ai elevilor de clasele V-VII și interviurile cu angajatori din cadrul prezentului studiu întăresc concluziile cercetărilor anterioare. În ceea ce privește părinții, principalul motiv pentru care aceștia declară că nu își îndrumă copiii către învățământul profesional este cel al prestigiului scăzut al școlilor de profil. Acestea sunt asociate cu performanța scăzută, datorată cu precădere repartizării computerizate, care face ca elevii cu cele mai slabe rezultate școlare să fie direcționați către școlile profesionale. Plasarea responsabilității pentru continuarea studiilor la nivelul sistemului, prin acest mecanism de repartizare, și nu la nivelul individului (majoritatea elevilor „ajung” sau „sunt repartizați” la școli profesionale, și nu „optează” pentru astfel de forme de învățământ) are o contribuție importantă la perpetuarea/accentuarea imaginii negative a învățământului profesional și tehnic. efectelor mecanismului de repartizare li se adaugă și cele ale etichetării elevilor care „ajung” la școlile profesionale ca având, de multe ori, comportamente mai puțin conforme cu normele sociale („probleme de comportament”) care influențează climatul general din școală. Gradul redus de dotare a multor unități de învățământ profesional și tehnic și modul de desfășurare a activității practice cu elevii (în școală, în ateliere cu dotări insuficiente sau învechite) contribuie la imaginea negativă a acestor structuri: acestea sunt considerate incapabile să asigure corelarea cunoștințelor teoretice dobândite cu partea practică și să le permită elevilor dobândirea competențelor necesare practicării meseriei pentru care se pregătesc. Nivelul redus al competențelor practice ale absolvenților de învățământ profesional și tehnic și neconcordanța dintre oferta educațională și cerințele pieței muncii reprezintă doar două dintre problemele învățământului profesional și tehnic semnalate de angajatorii intervievați.

Totodată, discuțiile cu părinții au arătat că aceștia asociază școala profesională și statutul de meseriaș dobândit după absolvire cu o poziție defavorabilă profesional și social. Discuțiile cu părinții au evoluat în jurul a două componente principale: gradul de dificultate al meseriilor dobândite în sistemul de învățământ profesional și tehnic și prestigiul scăzut al acestora. Prin urmare, majoritatea părinților proiectează asupra viitorului copiilor dorințe de realizare profesională înaltă, în meserii care presupun absolvirea de studii superioare și care au prestigiu ridicat: avocat, medic.

50%

- dintre români cred că trebuie să urmeze o facultate pentru a avea o meserie respectată.

Învățământul dual

Proiectul legislativ pentru dezvoltarea învățământului profesional-dual lansat în dezbatere publică, precum și numeroasele consultări publice organizate în anul 2016 pe tema învățământul dual reprezintă un evident pas înainte în efortul de identificare a unor soluții viabile pentru numeroasele probleme cu care se confruntă atât învățământul profesional și tehnic, cât și agenții economici în asigurarea forței de muncă. Există câteva probleme legate de dezvoltarea acestui tip de învățământ profesional, cum ar fi:

- Învățământul dual nu este doar o chestiune tehnică, ci și una culturală. Presupune un tip de societate în care actorii interesați (de exemplu, agenții economici și instituțiile guvernamentale) sunt dispuși să-și împartă responsabilitatea pentru formarea profesională a tinerilor și să investească în acest proces, pe de o parte la nivel școlii, pe de altă parte la cel al întreprinderii. Din păcate, în România această premisă este îndeplinită doar în regiunile dezvoltate economic, unde există angajatori cu capital străin, provenind din țări unde implicarea agenților economici în învățământul profesional constituie o tradiție. Dezvoltarea învățământului profesional în sistem dual depinde de existența unor agenți economici mari și va fi dificil de realizat în zonele sărace, unde aceștia lipsesc.
- Considerarea de către factorii de decizie a învățământului dual ca unică soluție pentru eficientizarea învățământului profesional și tehnic nu este o opțiune viabilă nici măcar la nivel european. Această formă de organizare a învățământului profesional și tehnic trebuie să reprezinte o alternativă la sistemul clasic, deoarece dependența de agenții economici mari poate constitui un impediment în cazul unei crize economice sau al falimentului/restructurării agenților economici. De asemenea, generalizarea acestui sistem poate reprezenta o problemă majoră pentru unitățile de învățământ aflate în regiuni mai puțin dezvoltate economic, unde predomină întreprinderile mici și mijlocii.
- Renunțarea la actuala formă de învățământ profesional ar prezenta riscuri majore pentru asigurarea pieței muncii cu personal calificat de nivel 3 în regiunile mai puțin dezvoltate, așa cum s-a întâmplat anterior prin desființarea școlii de arte și meserii.
- În sistemul de învățământ dual, presiunea exercitată asupra angajatorilor în ceea ce privește procesul de formare a elevilor este ridicată. Conform Metodologiei de organizare și funcționare a învățământului profesional de tip dual propusă de MENCȘ (2016), angajatorii trebuie să asigure elevilor burse, cheltuieli cu examinările de medicina muncii și analize medicale obligatorii, asigurare de risc și echipamente de lucru și de protecție.

OPINII ALE ANGAJATORILOR/ AGENȚILOR ECONOMICI

Funcționarea eficientă a învățământului profesional și tehnic presupune existența unui parteneriat solid între instituțiile de învățământ și agenții economici, fiecare dintre acești actori având un rol fundamental în formarea competențelor elevilor. Angajatorii reprezintă un actor extrem de important în funcționarea eficientă a sistemului învățământ profesional și tehnic, având un rol esențial în dezvoltarea competențelor practice prin asigurarea formării elevilor la locul de muncă. În continuare prezentăm o analiză a opiniilor angajatorilor referitoare la principalele probleme și perspective de dezvoltare ale sistemului de învățământ profesional și tehnic din România.

Probleme ale sistemului de învățământ profesional și tehnic

- Calitatea curriculumului și a instrumentelor de învățare
- Standardele de pregătire profesională existente în sistemul învățământ profesional și tehnic sunt ”depășite” nefiind actualizate conform cerințelor pieței muncii, atât în ce privește descrierea meseriei, cât și în prezentarea competențelor care ar trebui deținute la finalul studiilor de către absolvenți. Aceste standarde de formare profesională stau la baza stabilirii calificărilor și sunt extrem de importante mai ales pentru angajatorii care au interes să se implice în susținerea anumitor specializări în sistemul de învățământ profesional și tehnic necesare pentru activitatea lor. Unii angajatori au reclamat faptul că au solicitat instituțiilor de învățământ profesional și TEHNIC anumite calificări pentru care nu s-au putut organiza clase deoarece lipseau aceste standarde, iar procesul de elaborare al unora noi durează și mai mult de doi ani.
- Neactualizarea standardelor are efecte asupra procesului de modificare a curriculumului (programe școlare, planuri de învățământ etc). Nemodificarea curriculumului face să fie predate noțiuni, tehnici și echipamente învechite.
- Instrumentele de învățare (manuale, metodele de învățare) utilizate nu corespund cunoștințelor actuale în domeniu. Manualele sunt actualizate abia după modificarea curriculumului. Unii angajatori s-au implicat în reactualizarea manualelor și în elaborarea de instrumente de învățare (caiete ale elevilor, fișe de evaluare), dar procesul de recunoaștere a acestora la nivel național este extrem de birocratic și de lungă durată.

„La admitere nu știu nici să se exprime, să formuleze un răspuns simplu de genul am mers la fotbal și nu am mers la școală. Ar trebui reformat tot sistemul, schimbate metodele de predare în școală-clasele I-VIII.” (angajator)

Calitatea slabă a cadrelor didactice

- Cadrele didactice din unitățile de învățământ profesional și tehnic nu dețin cunoștințele tehnice necesare pentru pregătirea elevilor. O cauză o constituie și lipsa obligației cadrelor didactice de a participa la stagii de pregătire la agentul economic, pentru a cunoaște echipamentele și procedurile existente în producție.

Lipsa de colaborare a cadrelor didactice din instituțiile de învățământ profesional și tehnic cu agenții economici. Gradul de implicare a cadrelor didactice în stagiile de practică efectuate de elevi la agenții economici este redus. În plus, evaluarea elevilor nu este realizată de cadrele didactice împreună cu angajatorul.

„Profesorii nu au predat în sistemul acesta, ei vin din vechiul sistem. Ei erau obișnuiți cu practica în atelier, la școală și era foarte comod. Acum sunt obligați să vină aici să vadă ce fac elevii, să dea un feedback, ce am putea să îmbunătățim. Am vrea să existe mai multă implicare din partea profesorului de practică, să vină aici să stea cu tutorele nostru de practică și să vadă ce face, să facă recomandări asupra elevilor.” (angajator)

Organizarea și funcționarea învățământului profesional și tehnic

- Rezistența la schimbare din partea MEN, care, în pofida tuturor solicitărilor din partea mediului de afaceri, amână actualizarea metodologiilor și standardelor de pregătire profesională pentru învățământul profesional și tehnic.
- Birocrația foarte ridicată în procesul de actualizare a standardelor de pregătire profesională și modificare a curriculumului.
- Costuri mari pentru autorizare și acreditare a programelor de învățământ profesional și tehnic.
- Modalitatea de admitere în instituțiile de învățământ profesional și tehnic este deficitară deoarece este bazată doar pe selecția computerizată a elevilor, nu pe existența unui test de aptitudini. În plus în testarea aptitudinilor elevilor ar trebui implicați agenții economici.

Competențele necesare pieței muncii

- Absolvenții de învățământ profesional și tehnic nu dețin competențele specifice și transversale (lucru în echipă, comunicare, analiză și sinteză etc) necesare unei integrări rapide pe piața muncii. Competențele specifice există la nivel teoretic, însă este nevoie de formare la agentul economic pentru a le dezvolta și aplica.
- Lipsa competențelor transversale a determinat angajatorii să se implice în formarea lor prin diverse activități de educație non formală (tabere tematice, cursuri de formare).
- Principalele consecințe ale neconcordanței între cerințele companiei și competențele absolvenților sunt costurile în termeni de timp, resurse umane și materiale și efecte asupra eficienței activității agentului economic. □ Atitudinea tinerilor față de muncă este o problemă importantă semnalată de angajatori - tinerii au acces sporit la tehnologie și informație, au mobilitate mai ridicată și nu sunt atât de mult dispuși să depună efort (comoditate, așteaptă salarii mari pentru efort minim).

„Competențele transversale-comunicare, relaționare, cred că se dezvoltă mai bine la locul de muncă în acest moment. Având în vedere curricula pe care o ai la școală nu se pune accentul pe așa ceva. Noi ca și angajatori avem preocupări în sensul acesta, programe coordonate de managementul de resurse umane.” (angajator)

„slaba pregătire din punct de vedere profesional, probleme de comunicare și adaptare, sunt instabili din punct de vedere al jobului, părăsesc repede postul obținut, pleacă fără să anunțe, fără să stea în preaviz, dacă ceva nu le convine din ziua următoare nu se mai prezintă la muncă, nu au simțul responsabilității, întârzie la program, se ceartă cu colegii și superiorii, refuză să îndeplinească anumite atribuții deși intră în fișa postului, cer un salariu nejustificat de mare comparativ cu ceea ce știu efectiv să facă” (angajator)

Parteneriatul cu instituțiile de învățământ profesional și tehnic

- În cele mai multe cazuri, nu există o consultare reală a agenților economici în cadrul CLDPS--urilor sau CR-urilor, mulți dintre ei necunoscând existența acestor structuri consultative de la nivel județean/regional. În cazul agenților economici care știau de existența acestor structuri, fie nu fuseseră invitați să participe, fie opinia lor nu a fost respectată. O implicare activă a mediului de afaceri în aceste structuri se întâlnește acolo unde există un parteneriat solid între administrația publică locală și agenții economici.

Perspective asupra dezvoltării învățământ profesional și tehnic

A. implementarea învățământului profesional și tehnic în sistem dual

- Sistemul dual este văzut ca opțiune pe termen mediu și lung, care asigură o legătură strânsă între instituția de învățământ profesional și tehnic și piața muncii, dar el poate fi implementat doar dacă există parteneriate cu companii mari, IMM-urile neputând face față cerințelor:
- implicarea financiară prin bursele și celelalte beneficii acordate elevilor □ existența unor tutori de practică care să se ocupe de pregătirea elevilor aflați în stagiile de practică □ asigurarea normelor de securitate a muncii în cadrul stagiilor de practică
- Este recomandat ca transformarea învățământului profesional în sistem dual să aibă la bază o strategie, să se realizeze regional, astfel încât acolo unde nu este posibilă o astfel de măsură să existe posibilitatea funcționării în sistemul actual.

„Un tânăr absolvent are nevoie de timp să se acomodeze la locul de muncă, are nevoie de timp să învețe ce trebuie să facă și, foarte important (..) presupune ca cineva în permanență să-l îndrume, să-l supervizeze și practic, acel cineva nu mai este la fel de eficient întrucât își îndreaptă atenția în mai multe părți” (angajator)

B. Creșterea eficienței sistemului actual de învățământ profesional și tehnic

- Un rol important în acest demers revine MEN prin realizarea de studii (inclusiv prognoze) privind principalii actori economici pe zone, liceele și cadrele didactice disponibile, analize demografice privind populația din zonele respective în vederea identificării nevoilor pieței muncii în viitor.
- Pe baza analizelor menționate, să se realizeze identificarea nevoilor de formare pentru cadrele didactice/ școli (funcție de meseriile care vor fi căutate pe piața muncii).

- A fost subliniată necesitatea generării de date privind rata de succes a absolvenților de învățământ profesional și tehnic pe piața muncii și diseminării transparente a acestora, informațiile de acest tip având un rol important și în atragerea candidaților către instituțiile de învățământ profesional și tehnic.
- Măsuri de sprijinire a investitorilor: acordarea de facilități fiscale pentru angajatori, decontarea unei părți din cheltuielile de formare ale trainerilor etc.
- Asocierea companiilor din același domeniu pentru a putea pune presiune pe factorii de decizie ca să se realizeze schimbările necesare.

Referințe:

Boboc, C., Țițan, E., Tudose, D. (2011). Piața muncii din România: persoane vulnerabile și vulnerabilități, Revista Română de Statistică, Nr. 5, pp. 41-54.

CEDEFOP (2008), Terminology of European education and training policy- A selection of 100 key terms, On-line: http://www.cedefop.europa.eu/en/Files/4064_EN.PDF.

CEDEFOP (2011). The benefits of vocational education and training, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Chenic, A. Șt. (2012). O analiză de actualitate a evoluțiilor și structurilor pe piața muncii în Uniunea Europeană în corelație cu cerințele flexibilității pieței muncii, Economie teoretică și aplicată Volumul XIX, Nr. 3(568), pp. 76-95.

Chiș, C. (coord.), (2012). Concept de măsuri integrate de combatere a șomajului, studiu realizat în cadrul proiectului „Creșterea gradului de ocupare a forței de muncă prin măsuri integrate în cooperare transnațională”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, <http://www.cgofm-mict.eu/docs/concept.pdf>

Comisia Europeană (2010). Europa 2020 O strategie europeană pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii, Brussels, 3.3.2010 COM2020 final.

Comisia Europeană (2015). Raportul de țară al României pentru 2015, Bruxelles, 26.2.2015 SWD(2015) 42 final.

Consiliul Uniunii Europene (2009). Concluziile Consiliului din 12 mai 2009 privind un cadru strategic pentru cooperarea europeană în domeniul educației și formării profesionale („ET 2020”).

European Parliament, (2014). Dual education: a bridge over troubled waters?, European Parliament's Committee on Culture and Education.

Exact Cercetare și Consultanță (2015a). Public general. Raport de cercetare cantitativă.

Exact Cercetare și Consultanță (2015b). Piața muncii pentru meseriași calificați – Angajatori. Sondaj de opinie. Raport de cercetare cantitativă.

Fartușnic, C. (coord.) (2014a). Finanțarea sistemului de învățământ preuniversitar pe bază de standarde de cost: o evaluare curentă din perspectiva echității, UNICEF România, București: Vanemonde.

Fartușnic, C. (coord.) (2014b). Participarea la educație în învățământul secundar superior. O provocare pentru politicile curente în România, UNICEF România, București.

Ministerul Educației Naționale și Cercetării Științifice (2016). Metodologia de organizare și funcționare a învățământului profesional de tip dual, de stat, pentru nivelul 3 din Cadrul Național al Calificărilor.

http://www.alegetidrumul.ro/uploads/Metodologia_de_organizare_si_functionare_IP_dual_12_08_2016.pdf

Ministerul Educației Naționale și Cercetării Științifice (2015). Raport privind starea învățământului preuniversitar din România.

Parlevliet, J. și Xenogiani, Th. (2008), Raport privind ocuparea informală în România, Centrul de Dezvoltare OECD.

Tudose, G., Țoțan, L.Șt., Cristache, S.E. (2013). Modele de analiză a pieței forței de muncă din România, Economie teoretică și aplicată, Volumul XX, No. 4(581), pp. 104-113.

UNESCO Terminology of Technical and Vocational education, On-line:

https://books.google.de/books/about/Terminology_of_Technical_and_Vocational.html?id=BT06nQEACAAJ&redir_esc=y.

Varly, P. et al. (2014). Costul investiției insuficiente în educație în România: raport final pentru UNICEF, București.

Surse de date statistice

EUROSTAT.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures__Eurostat_yearbook

Institutul Național de Statistică - România <http://www.insse.ro/cms/>

Institutul Național de Statistică, 2016, Ocupare și șomaj, comunicat de presă, http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/somaj_2015r.pdf

Ministere de l'Éducation Nationale, de l'Enseignement Supérieur et de la Recherche. 2013.
Les élèves du second degré / Repères et références statistiques - édition 2013.

http://cache.media.education.gouv.fr/file/2013/49/1/DEPP-RERS-2013-eleves-seconddegre_266491.pdf